

Забокрицький І.І.,
здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
Ужгородського національного університету,
асистент кафедри адміністративного та інформаційного права
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

ПОНЯТТЯ ДЖЕРЕЛ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню основних проблем визначення поняття «джерело конституційного права». Визначено основні підходи до розуміння понять «джерело права», «джерело конституційного права». Запропоновано визначення поняття «джерело конституційного права» та критерій, відповідно до якого основною ознакою джерела конституційного права є наявність в ньому конституційно-правових норм.

Ключові слова: джерело права, джерело конституційного права, конституційно-правова норма, конституційно-правові відносини, предмет конституційного права.

Постановка проблеми. Джерело права – одне із центральних понять в правовій науці. Яку галузь права ми б не досліджували як в теоретичній площині, так і застосовуючи певні правові інструменти на практиці, ми неодмінно будемо стикатись з питанням джерела права. Відсутність уніфікованого розуміння поняття «джерело конституційного права» та низки інших взаємозв'язаних понять (таких як конституційно-правова норма та предмет регулювання конституційного права) та нечіткість критеріїв, за допомогою яких можна віднести певні джерела права до конституційно-правових зумовлює необхідність дослідити підходи до розуміння цих понять та удосконалити такі. Саме тому необхідно з'ясувати, що ж розуміється під джерелом права як в загальній теорії права, так і конкретно в рамках права конституційного.

Стан дослідження. Проблематика як джерела права загалом, так і джерела певної галузі права (в даному випадку – конституційного) не є новою в правовій науці, більше того – є одною із центральних. Дослідженням цих питань займались як науковці в галузі теорії права, так і права конституційного, а саме: С. В. Бошно, А. З. Георгіца, І. Я. Заяць, А. Ю. Калінін, В. В. Кравченко, П. Ф. Мартиненко, Л. А. Луць, П. М. Рабінович, В. Ф. Погорілко, С. Л. Лисенков, О. Ф. Скакун, В. В. Сухонос, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицький, В. І. Чушенко, В. М. Шаповал та ін. Підходи до розуміння джерел права як в рамках теорії права, так і конституційного права є досить різними, і станом на сьогодні правова наука ще не виробила єдиних критеріїв та підходів, за допомогою яких можна було б чітко зрозуміти, що ж можна вважати джерелом конституційного права.

Метою даного дослідження є виокремлення підходів до розуміння поняття «джерело конституційного права», виділення критеріїв, відповідно до яких можна ті чи інші джерела права віднести до конституційних та спроба на-

дати, на основі вже існуючих наукових досліджень, авторське бачення та дефініцію поняття «джерело конституційного права».

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо з розгляду підходів до розуміння поняття «джерело права» загалом. Так, на думку Л. А. Луць зовнішня форма (джерело) права – це форма об'єктивації норми права шляхом надання їй загальнообов'язковості [1, с. 185]. Як бачимо з цього визначення, відбувається певне ототожнення поняття «джерело права» та «форма права», і акцент робиться власне на нормі права, яка може бути загальнообов'язковою, лише якщо втілена (об'єктивована) в певній формі. П. М. Рабінович вважає, що форма права – це спосіб внутрішньої організації, а також зовнішнього прояву юридичних норм, який засвідчує їх державну загальнообов'язковість і гарантованість [2, с. 107]. З даного визначення бачимо взагалі пріоритет поняття «форма» над «джерелом» права, а також певну подвійну структуру такого – як внутрішню організацію, так і зовнішній прояв. Варто зауважити, що чи не ключовим з цього визначення є саме державна загальнообов'язковість та гарантованість. Схоже визначення можна знайти і в С. Л. Лисенкова, на думку якого форма права – це спосіб внутрішньої організації та зовнішнього виразу норм права, завдяки чому вони набувають загальнообов'язковості та можливості забезпечення з боку держави [3, с. 146-147]. Таким чином, на думку автора, поняття «джерело права» та «форма права» теж виступають певного роду синонімами. На думку В. В. Сухоноса норми права обов'язково повинні бути об'єктивовані, виражені ззовні, міститися в тих або інших формах, бути способами їх існування, і без цього норму права не можна визнати існуючою, не говорячи про те, що вони без зовнішнього об'єктивування не можуть виконувати свої завдання щодо регулювання поведінки [4, с. 456-457]. Таким чином, на його думку, форма права – це спосіб вираження зовні державної волі, юридичних правил поведінки, спосіб об'єктивування правових норм. О. Ф. Скакун вважає, що «джерело права» і «форма права» взаємопов'язані, але не тотожні поняття [5]. Джерело права розкриває витoki формування права, причини і закономірності процесу його виникнення і розвитку, а форма права вказує, як зміст права нормативно організовується і виражається ззовні. На думку М. В. Цвік під формою права треба розуміти офіційні способи зовнішнього вираження і закріплення норм права [6, с. 293]. Кириченко В. М. вказує, що термін «джерело права» часто розглядається в таких значеннях: 1) Джерело права в матеріальному розумінні – це суспільні відносини, які розвиваються і обумовлюють

виникнення, розвиток та зміст права; 2) Джерело права в ідеологічному розумінні – це виражена в офіційній формі сукупність юридичних ідей, поглядів, теорій, під впливом яких розвивається і функціонує право; 3) У формальному (юридичному) розумінні – як офіційні форми зовнішнього вираження і закріплення правових норм, що діють в певній державі, тобто це і є власне форма права [7]. А. Ю. Калінін зазначає, що неоднозначність тлумачення поняття «джерело права» виникає в зв'язку з одночасним позначенням за допомогою цього терміну змістовних (матеріальних) і формальних джерел права [8]. Він вказує, що в юридичній доктрині історично склалось розуміння джерел права в матеріальному сенсі – як певних соціально-політичних причин, умов виникнення права, які визначають його зміст та в формально-юридичному – зовнішніх формах виразу права, які надають йому характер офіційних правових норм (нормативно-правові акти, договори нормативного характеру, санкціоновані звичаї, судові прецеденти). Таким чином, зазначає він, від змісту, що вкладається в це поняття залежить спрямування і сприйняття наукової праці в цілому, оскільки при дослідженні матеріальних джерел права вивчається комплекс явищ, які знаходяться поза правовим полем, але мають потенційну можливість втілити принцип нормативності, у вигляді правових норм. Досліджуючи ж формально-юридичні джерела права, ми аналізуємо вже об'єктивно існуючі нормативні положення, які зазвичай виражаються у формах нормативного акту, прецеденту, звичаю чи договору.

В аналізі різних правових систем світу зазначається, що термін «джерело права» є багатозначним, і розглядаються як змістовні (сутнісні, матеріальні) джерела права – перша за все творчі сили права, моральні, філософські, релігійні, політичні, соціальні та ідеологічні принципи, які покладені в основу правових норм і обумовлюють їх зміст, так і формальні джерела права – способи формування правових норм, тобто прийоми і акти, за допомогою яких правила стають складовою частиною позитивного права та набувають статус норм права [9, с. 92-93]. Зазначається також, що в романо-германській правовій сім'ї традиційно домінує саме формально-юридичний підхід. До прикладу, в англо-американській правовій сім'ї під терміном джерело права може позначатись: 1) Літературне джерело – конкретний документ, звернувшись до якого можна знайти ту чи іншу норму права (наприклад, статут Парламенту, судовий звіт); 2) Формальне джерело права – це орган влади, що приймає правове рішення (наприклад, Парламент, уряд, суд); 3) Історичне джерело права – те, звідкіля та чи інша норма права бере свій історичний зміст (наприклад, загальне право, право справедливості, римське чи канонічне право); 4) Юридичне джерело – ті конкретні процедури, форми та процеси, за допомогою якого право набуває реальності (законодавчий процес, судова практика, процес формування звичаїв тощо) [9, с. 150].

Важливою є думка П.Ф. Мартиненка, який стверджує, що протиставляти внутрішню і зовнішню форму права в концепції джерел права є недоцільним, оскільки як наукове, так і суто практичне опанування конкретними юридичними джерелами («зовнішньою» формою права), їх оцінка та визначення шляхів застосування можливі не інакше, як з урахуванням структурних взаємозв'язків відповідних правових норм (їх «внутрішньої форми»), орга-

нічної єдності їх форми в цілому, її внутрішніх і зовнішніх аспектів. При цьому П.Ф. Мартиненко аналізував також основне призначення джерел права, яке проявляється у функціях: 1) Джерела права слугують практичному вирішенню двох основних завдань: розмежуванню правових і соціальних неправових норм; надання правовим нормам властивостей загальнообов'язковості; 2) За допомогою юридичних джерел права досягається не тільки ефект диференціації норм права і правотворення їх у загальні правила поведінки, а й можливість їх узагальнення та систематизації у чіткі логічні форми і точну юридичну мову; 3) Юридичні джерела права, будучи матеріальним носієм сукупності правових норм, водночас виражають і закріплюють внутрісистемні ієрархічні зв'язки цих норм, їх місце у системі названих зв'язків. Внаслідок цього юридичне джерело права не тільки інформує про належність даної норми до категорії правових, а й вказує на конкретне місце цієї норми у системі права [10, с. 4-15].

Як бачимо, вже з аналізу кількох підходів до розуміння поняття джерело права, ми можемо спостерігати неоднозначність та відсутність уніфікованого підходу до розуміння, а також синонімічність вживання термінів «джерело права» та «форма права». Таким чином С.В. Бошно виокремлює три основні підходи до розмежування цих понять: 1) Повне ототожнення понять «джерело права» та «форма права» з пропозицією щодо заміни першого терміна другим у зв'язку з його багатозначністю; 2) Часткове розмежування термінів «джерело права» та «форма права», за якого один термін збігається з одним із значень другого; 3) Повне розмежування термінів «джерело права» та «форма права» з одночасним визнанням за кожним із них свого самостійного специфічного смислу [11].

Таким чином, можемо дійти до висновку, що теорія права містить доволі різні підходи до розуміння поняття «джерело права». Більшість із них сконцентровані на розмежуванні понять «джерело права» та «форма права», при цьому усвідомлюючи їх взаємозв'язок та, певною мірою, нероздільність. Часто вони вживаються і як синоніми. На нашу думку, для цілей даного дослідження доцільно розуміти під *джерелом права саме зовнішню об'єктивізацію його норм*. Безумовно, в центрі поняття «джерело права» повинна стояти саме норма права, як загальнообов'язкове правило поведінки. Питання існування правової норми без її об'єктивізації залишається доволі дискусійним, тому досліджуючи джерела права ми будемо вивчати саме зовнішні форми виразу норм права, а не матеріальні (змістовні) джерела. При цьому в рамках такого підходу ми підтримуємо думку, що на сучасному етапі розвитку права можна стверджувати про певну синонімічність вживання понять «джерело права» та «форма права», однак для зручності будемо вживати саме термін «джерело права».

Отже, переходимо до розгляду джерел власне конституційного права. В.В. Кравченко зазначає, що норми конституційного права знаходять відображення в різних зовнішніх формах, які звичайно іменуються джерелами конституційного права, і у сучасній науці конституційного права вирізняють дві основні сфери джерел конституційного права: природне право і позитивне право [12, с. 33-37]. При цьому природне право відображає загальнолюдські уявлення про свободу, справедливість, невідчуженість прав людини.

В. І. Чушенко та І. Я. Заяць зазначають, що зовнішня форма конституційно-правових норм – це сукупність тих засобів, за допомогою яких вони (ідеальні за своєю суттю) узагальнюються й об'єктивуються у відповідну форму предметного існування, при цьому у правовій літературі такий спосіб зовнішнього вияву норм конституційного права називають їхнім джерелом [13, с. 36].

На думку В. Ф. Погорілка та В. Л. Федоренка джерело конституційного права України у його юридичному значенні – це зовнішня форма об'єктивації встановлених чи санкціонованих Українським народом, або державою чи суб'єктами місцевого самоврядування конституційно-правових норм, які мають юридичну силу [14, с. 43]. При цьому вони наводять і юридичні ознаки джерел конституційного права України: 1) Джерела конституційного права мають загальнообов'язковий характер для всіх суб'єктів конституційно-правових відносин і є основою для формування інших галузей права; 2) За предметом правового регулювання джерела конституційного права відрізняються від галузевих тим, що вони регулюють владні суспільні відносини політичного характеру; 3) За суб'єктами правотворення відрізняються від галузевих чітко окресленим колом цих суб'єктів (український народ, держава та суб'єкти місцевого самоврядування); 4) За функціями здійснюють здебільшого установчу і регулятивну функції, рідше – охоронну; 5) За формою джерела конституційного права є зовнішнім проявом буття об'єктивно існуючих конституційно-правових норм; 6) За способом і засобами правотворення встановлені чи санкціонуються народом України, державою чи суб'єктами місцевого самоврядування; 7) Мають найвищий ступінь гарантованості і забезпечуються всіма заходами державного впливу, що передбачені чинним законодавством; 8) Утворюють певну органічну систему, яка має структурні, функціональні та генетичні зв'язки між усіма її складовими елементами; 9) На відміну від галузевих, система джерел конституційного права України представлена найбільшою кількістю видів джерел, які можуть бути класифіковані за всією сукупністю критеріїв поділу джерел права в цілому; 10) Приведення джерел конституційного права України у відповідність до правових стандартів ЄС, в силу їх системоутворюючого характеру, сприяють адаптації всього національного законодавства до законодавства ЄС, що є необхідною вимогою до європейської інтеграції України [14, с. 43-44]. Як бачимо, акцент в даному підході теж робиться на зовнішньому виразі та об'єктивації саме конституційно-правових норм. Виділяється доволі багато ознак, серед яких, на нашу думку, особливо варто виділити те, що джерела конституційного права є основою для формування інших галузей права, мають найвищий ступінь гарантованості.

В. М. Шаповал зазначає, що при характеристики галузі конституційного права також знаходять вияв у джерелах (формах) конституційного права, і найголовнішим джерелом об'єктивно є Конституція як основний закон [15, с. 16]. Також до джерел конституційного права він відносить конституційні закони, статути територіальних автономій, парламентські регламенти, конституційно-правові (державно-правові) договори, судові рішення прецедентного значення (в країнах англосаксонської сім'ї правових систем), рішення органів конституційної юрисдикції, пра-

вові звичаї, конституційні угоди. Зустрічається також і думка, що джерела конституційного (державного) права є надзвичайно різноманітними за формою і значенням у правовому регулюванні здійснення державної влади, і це визначає складний, а часом і суперечливий характер самого конституційного права [16, с. 30]. При цьому зазначається, що у правовій доктрині під джерелами права розуміються зовнішні форми вираження права, і традиційно виокремлюються три групи юридичних джерел: по-перше, нормативно-правові акти, по-друге, звичаї і, по-третє, судові прецеденти, а також іноді внутрішньодержавні та міжнародні договори, і ця схема може застосовуватися також і до конституційного права. Автори вказують, що останньому притаманні деякі специфічні особливості, що стають особливо помітними в останнє десятиліття: 1) Визнання джерелом права загальних принципів права; 2) Постійне зростання значення норм, створених поза межами національної держави, і навіть не завжди за її вирішальною участю, але обов'язкових для тієї або іншої конкретної держави. Маються на увазі не лише міжнародні нормативно-правові акти, а й формування нових правових систем, таких як європейське право (право ЄС). Також під джерелами конституційного права розуміються нормативні акти, в яких містяться норми, які регулюють конституційно-правові відносини [17, с. 7].

А. З. Георгіца вважає, що форми (джерела) конституційного права будь-якої держави – це засоби виразу правил поведінки учасників конституційно-правових відносин і надання їм обов'язкової сили [18, с. 29].

Таким чином, підходи до розуміння джерел конституційного права здебільшого за своєю суттю збігаються з загальним розумінням поняття «джерело права». Як вже зазначалось раніше, під джерелом права загалом варто розуміти зовнішню об'єктивацію правових норм. Таким чином, під *джерелом конституційного права* (безвідносно до будь-якої держави) варто розуміти саме зовнішню об'єктивацію конституційно-правових норм. Безумовно, існує багато видів джерел конституційного права у різних державах, що обумовлено в основному відмінностями у типах правових систем, але критерієм для виділення джерела саме конституційного права доцільно вважати наявність в ньому саме конституційно-правових норм, як загальнообов'язкових правил поведінки, що регулюють конституційно-правові відносини. Під нормою конституційного права розуміється формально визначене, встановлене чи санкціоноване народом, державою або суб'єктами місцевого самоврядування правило поведінки чи діяльності, що регулює суспільні відносини, які є предметом конституційного права і забезпечується системою конституційних гарантій [14, с. 35], загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою з метою охорони та регулювання суспільних відносин, які становлять предмет галузі конституційного права [12, с. 14], адресований учасникам державно-політичних відносин владарювання припис установчого або власне регулюючого характеру, який встановлюється шляхом безпосереднього волевиявлення народу (конституційний і законодавчий референдуми) або, у більшості випадків, уповноваженими державними органами [15, с. 10], змістовно та формально визначене, встановлене чи санкціоноване Українським народом або Українською державою чи

територіальною громадою загальнообов'язкове і ними ж гарантоване правило (модель) цілеспрямованої вольової поведінки або діяльності суб'єктів конституційного права, або умови перебування цих суб'єктів у певному правовому статусі чи режимі, незалежно від їх волі, яке є первинним структурним елементом системи конституційного права України [19]. Як бачимо, уніфікованого розуміння щодо норми конституційного права (як України, так і загалом), теж не має. Однак вбачається, що чітким критерієм для виділення певної норми як конституційно-правової є регулювання нею саме конституційно-правових відносин.

Саме визначення кола відносин, що регулює конституційне право є необхідним для з'ясування сутності джерел конституційного права. По-суті питання зводиться до предмету конституційного права, оскільки предметом галузі права є певні суспільні відносини. З огляду на це цікавою є думка В.В. Кравченка про те, що предмет галузі конституційного права остаточного визначення не має, оскільки проблема полягає в тому, що між галузями права взагалі не існує чітких меж – одні й ті ж групи суспільних відносин регулюються кількома різними галузями права (наприклад, реалізація конституційних прав і свобод людини і громадянина породжує суспільні відносини – предмет регулювання як конституційного, так і трудового, сімейного, адміністративного тощо галузей права), до того ж багато правових норм має полівалентний характер – їх одночасно можна віднести і до конституційного, і до інших галузей права [12, с. 8]. Окрім того, зазначає автор, конституційне право – це особлива галузь права, і її складають норми, які регулюють відносини, що виникають у всіх сферах життєдіяльності суспільства, тому досить складно знайти критерії, які дозволили б відокремити їх від відносин, що регулюються іншими галузями права. На його думку, у загальному предмет галузі конституційного права можна виокремити як особливе коло суспільних відносин, які виникають у різних сферах життєдіяльності суспільства у зв'язку з організацією та здійсненням публічної влади.

Також під предметом конституційного права розуміються певні групи суспільних відносин, які виникають в процесі здійснення державної влади [20, с. 7]. До таких відносин пропонується віднести: 1) Основи конституційного устрою (ладу); 2) Основи взаємовідносин людини і держави; 3) Політико-територіальний устрій; 4) Основи організації і діяльності органів державної влади.

Відомий англійський тлумачний юридичний словник Black's Law Dictionary дає характеристику конституційного права, як галузі публічного права, що регулює організацію і діяльність державної влади, розподіл політичних та державних повноважень та функцій, основоположні принципи які регулюють відносини між державою та людиною і яка в загальному визначає способи, відповідно до яких повинна здійснюватись державна влада [21].

Під предметом конституційного права розуміється також сукупність політико-правових суспільних відносин, пов'язаних із взаємовідносинами держави і особи в Україні, народним волевиявленням, організацією та здійсненням державної влади і місцевого самоврядування, закріплення соціально-економічних умов владарювання, а також з державно-територіальною організацією України, які регулюються нормами цієї галузі національного права [22, с. 16].

Також під предметом регулювання конституційного права розуміються принципи організації і порядок функціонування інститутів державної влади, правове становище громадян і їхні відносини з державою [23, с. 116]. Узагальнюючи підходи до розуміння предмету конституційного права, В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко вказують, що до предмета конституційного права слід відносити політичні та інші найважливіші суспільні відносини, в першу чергу пов'язані з основами конституційного ладу, конституційно-правовим статусом людини і громадянина, формами безпосередньої демократії, організацією та діяльністю органів законодавчої, виконавчої та судової влади, адміністративно-територіальним устроєм, місцевим самоврядуванням, правовим захистом держави та національною безпекою та обороною [14, с. 11-12]. Окремо слід звернути увагу на виділення саме політичного характеру суспільних відносин (схожої думки притримуються і В.І. Чушенко та І.Я. Заяць, стверджуючи, що конституційне право – це право політичне [13, с. 14], і політика виступає першоосновою права, а право є продуктом і інструментом політики), хоча автори стверджують, що конституційне право регулює також значне коло суспільних відносин неполітичного характеру. В.М. Шаповал вказує, що конституційне право як галузь – це сукупність юридичних норм, які регулюють державно-політичні відносини владарювання [15, с. 7]. Таким чином, в даному твердженні теж можна знайти вказівку на політичний характер тих відносин, які лежать в основі конституційного права.

Висновки. Перш за все, поняття джерел конституційного права можна визначити лише з'ясувавши, що розуміється під джерелами права в теорії права загалом. Відсутність уніфікованого підходу до тлумачення цього поняття дещо ускладнює розуміння цього терміну, оскільки спостерігається як вживання понять «форма права» та «джерело права» синонімічно, так і певне розмежування. На нашу думку, надмірне ускладнення поняттєвого апарату призводить до розмивання меж певних правових явищ, а тому під *джерелом права варто розуміти зовнішню об'єктивізацію норм права*. Таким чином, ми ставимо в центр розуміння цього поняття основну його змістовну сутність – норму права, як загальнообов'язкове правило поведінки. Виходячи з цього визначення, під *джерелом конституційного права слід розуміти зовнішню об'єктивізацію конституційно-правових норм*. Отже, стрижнем цього поняття виступає конституційно-правова норма, що регулює конституційно-правові відносини, які виступають предметом конституційного права. Відсутність чіткого розуміння предмету конституційного права та доволі широке тлумачення груп тих відносин, що його складають, зумовлює певну складність у визначенні того, які ж норми можна вважати конституційними. На наш погляд, з аналізу існуючих підходів, предметом конституційного права можна вважати такі суспільні відносини, що виникають з *приводе організації і здійснення державної влади, а також статусу людини та громадянина та його взаємовідносин з державою*. Таке твердження дозволить максимально чітко усвідомити саме критерій віднесення певних відносин до конституційно-правових, а не концентруватись на переліку всіх тих груп відносин, що існують в державі, оскільки право в сучасних умовах є явищем доволі динамічним та під впливом глобалізаційних процесів активно розвивається.

Література:

1. Луць Л.А. Загальна теорія держ. та права: Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою). – К.: Атіка, 2007. – 412 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. – Львів: Край, 2007. – 192 с.
3. С.Л. Лисенков. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник. – К.: «Юрисконсульт», 2006. – 355 с.
4. В.В. Сухоно с. Теорія держави і права [Текст] : навчальний посібник. – Суми : Університетська книга, 2005. – 536 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1879112343083/pravo/dzherelo_forma_prava_dzherela_formi_prava_derzhavah_svitv_ukrayini#735
6. Загальна теорія держави і права: підруч. / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.. – Х.: Право, 2009. – 583 с.
7. Кириченко В.М. Куракін О.М. Теорія держави і права: модульний курс с. Видавництво: Центр учбової літератури, 2010. – 264 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15060913/pravo/ponyattya_vidi_dzherela_formi_prava#305
8. Калинин А.Ю. Правовое образование и источник права. // Актуальные проблемы российского права. 2009. № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbpublish.com/view_articles/20599.pdf
9. Порівняльне правознавство: підручник / С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов, І.О. Биля-Сабадаш та ін.; за заг. ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2012. – 272 с.
10. Мартиненко П.Ф. Функції джерел права: внесок в теорію правової політики // Вісник Київського університету. Суспільно-політичні науки. Вип. 6. – 1992. – С. 3–16.
11. Бошно С.В. Форма права: теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Светлана Владимировна Бошно. – М., 2005. – С. 67
12. Кравченко В.В. Конституційне право України: Навчальний посібник. – Вид. 6-те, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2007. – 592 с.
13. Чушенко В.І., Заяць І.Я. Конституційне право України: Підруч. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 488 с.
14. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: Підручник / За заг. ред. В.Ф. Погорілка. – К.: Наукова думка; Прецедент, 2007. – 344 с.
15. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник / В.М. Шаповал. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 480 с. – Бібліогр.: С. 471–472
16. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч. посіб./ В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С. М. Пашков; За ред. В.М. Бесчастного. – К.: Знання, 2007. – 467 с. – (Серія «Вища освіта ХХІ століття»).
17. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. Посібник / М.С. Горшеньова, К.О. Закоморна, В.О. Ріяка та ін.; За заг. ред. В.О. Ріяки. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544 с.
18. Георгіца Аурел Зиновійович. Конституційне право зарубіжних країн: Навчальний посібник. – Чернівці: «Рута», 2000. – 424 с.
19. Теоретичні основи системи конституційного права України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 [Електронний ресурс] / В. Л. Федоренко; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 40 с. – укр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2010/10fvlkpu.zip>
20. Сизько І.А., Чепурнова Н.М., Конституционное право зарубежных стран: Учебно-практическое пособие. – М.: МЭ-СИ, 2007. 184 с.
21. The Law Dictionary Featuring Black's Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed. Law Dictionary. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://thelawdictionary.org/constitutional-law/#ixzz2laNFOile>
22. Фрицький О.Ф. Конституційне право України : Підручник / О.Ф. Фрицький. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 536 с.
23. Основи правознавства / [Бобровик С.В., Ваксман В.І., Дубровський В.Ф., Заблоцька Л.Г. та ін.]; відп. ред. І.Б. Усенко. – К.: ВТФ «Перун», 1999. – 416 с.

Забокрицький І. І. Поняття источников конституционного права: проблемы определения

Аннотация. Стаття посвящена дослідженню основних проблем визначення поняття «джерело конституційного права». Визначені основні підходи до розуміння понять «джерело права» і «джерело конституційного права». Предложено визначення поняття «джерело конституційного права» і критеріїв, згідно з якими основним ознакою джерела конституційного права є наявність в ньому конституційно-правових норм.

Ключевые слова: джерело права, джерело конституційного права, конституційно-правова норма, конституційно-правові відносини, предмет конституційного права.

Zabokrytskyy I. The notion of sources of constitutional law: problems of determining

Summary. The article is dedicated to the research of main problems of defining the notion «source of constitutional law». The basic approaches to understanding the concepts of «source of law», «source of constitutional law» are defined. A definition of «source of constitutional law» and the criterion according to which the main feature of the sources of constitutional law is the presence of constitutional norm is proposed.

Key words: source of law, source of constitutional law, constitutional norm, constitutional relations, subject of constitutional law.